

²³ Волошин Ю. Населеність домогосподарств і структура родин. С.36.

²⁴ Сакало О. Типологія і структура домогосподарств. С. 10.

Dmytrenko Vitaliy. Population of households of parish priests of Pyriatyn District in 50-70s of XVIII century. The article analyzes the population of the parishes of the parish priests of Pyriatyn District in the 1950s and 1970s. The main source of the study was the confession lists. Despite some inaccuracies, they contain important information about the numbers, family ties, age structure of the people who lived in the households of parish priests. The regularity of this documentation and its relatively good conservation status make it possible for its demographic analysis. For our research we have selected the confessions of ten settlements, namely: Bubny, Hrabarivka, Hurbyntsy, Kruchi, Mytchenko, Prykhodki, Usivka, Kharkivtsy, Skuraty, Yatsyny. There was one church in each of these villages. This is 15.4% of the maximum number of churches that have been in district during the period under study. Thus, this percentage is representative of historical and demographic studies and allows us to draw conclusions on district as a whole. It is established that the average population of the court of the priests was in the 50's - 14, in the 60's - 12,2, and in the 70's - 10,8 people. The average population of Jewish households in the study period was 12.3. This indicator is consistent with the results obtained by other researchers and allows us to speak about the common demographic characteristics inherent in the Jewish courts of the Kyivan Metropolitanate. There is a tendency to decrease the number of people in the households of priests. An analysis of the family affinity of the members of the court shows that in the 1950s, priesthood households were dominated by unrelated affinity with boots. However, for the next two decades, we have witnessed the preference in the priestly courts for persons of blood affinity. The proportion is 6.9 to 5.3 in the 60's and 7.8 to 3 in the 70's, respectively. This phenomenon is explained by the attempt to combine the new requirements for applicants for the priesthood with the established practice of following the parish.

Keywords: household, historical demographics, Metropolitanate of Kyiv, Pyriatyn district, priest, confessions.

Отримано: 24.10.2019

DOI 10.32626/2309-2254.2020-30.247-258

УДК 94:347.965:316.344.43(477.5)«17»

Віктор Брехуненко

УПОВНОВАЖЕННЯ АДВОКАТА КЛІЄНТОМ ЯК ДЗЕРКАЛО СТАВЛЕННЯ СТАРШИНИ ГЕТЬМАНЩИНИ ДО ІМПЕРСЬКОГО ЦЕНТРУ У ХVІІІ ст.

Брехуненко Віктор. Уповноваження адвоката клієнтом як дзеркало ставлення старшини Гетьманщини до імперського центру у ХVІІІ ст. У статті на основі аналізу судової документації ХVІІІ ст. досліджується ставлення українського населення до російського імперського центру. Зокрема, дані питання розглядаються на прикладі використання в тогочасній українській судовій практиці «вірчих листів», які уповноважували адвоката для ведення судових справ. Формуляр «вірчого листа», став елементом уніфікаційної політики Петербургу, який не лише формував суто московський стиль судової практики, а й навіював уявлення про вмонтованість українського світу в московський, демонструючи його безальтернативність. Однак, попри суворі вимоги указу, в судовій практиці окрім «вірчих листів» використовувалися такі різновиди

уповноважувальних документів, як «лист», «відкритий лист», «вірчий відкритий лист», «вірче донесення», «всепокірнійше донесення» («всепокорнейшее доношение»), «вірна чолобитна», «чолобитна», «уступка», «доручення». Таке розмаїття однозначно свідчить про прохолодне ставлення клієнтів (козаків, міщан та духівництва) до офіційних вимог Петербургу. Автор доходить висновку, що ці приклади демонструють реальні стереотипи мислення, які побутували в українському суспільстві стосовно імперського центру та його політики. На конкретних прикладах з тогочасної судової практики Гетьманщини доводиться теза про загальний високий ступінь опірності українського суспільства московській інтеграційній політиці на рівні щоденних практик, що суттєво знижувало можливості Петербурга вплинути на реалізацію своїх розпоряджень у судовій сфері Гетьманщини.

Ключові слова: Гетьманщина, уповноважувальний документ, вірчий лист, інтеграція.

Брехуненко Віктор. Полномочия адвоката клиентом как зеркало отношения старшины Гетманщины к имперскому центру в XVIII в. В статье на основе анализа судебной документации XVIII в. исследуется отношение украинского населения к российскому имперскому центру. В частности, данные вопросы рассматриваются на примере использования в тогдашней украинской судебной практике «верительных писем», которые уполномачивали адвоката для ведения судебных дел. Формуляр «верительные письма», стал элементом унификационной политики Петербурга, который не только формировал чисто московский стиль судебной практики, но и внушал представление о вмонтованности украинского мира в московский, демонстрируя его безальтернативность. Однако, несмотря на строгие требования указа, в судебной практике кроме «верительных писем» использовались такие разновидности уполномоченных документов, как «письмо», «открытое письмо», «верительное открытое письмо», «верительное донесение», «всепокорнейшее донесение», «верительная челобитная», «челобитная», «уступка», «поручение». Такое разнообразие однозначно свидетельствует о прохладном отношении клиентов (казаков, мещан и духовенства) к официальным требованиям Петербурга. Автор приходит к выводу, что эти примеры демонстрируют реальные стереотипы мышления, которые бытовали в украинском обществе относительно имперского центра и его политики. На конкретных примерах из тогдашней судебной практики Гетманщины аргументируется тезис об общей высокой степени сопротивляемости украинского общества московской интеграционной политике на уровне ежедневных практик, что существенно снижало возможности Петербурга повлиять на реализацию своих предписаний в судебной сфере Гетманщины.

Ключевые слова: Гетманщина, уполномоченный документ, верительное письмо, интеграция.

Судова документація є першорядним джерелом не тільки для дослідження особливостей власне організації та функціонування судової системи й комплексу соціальних комунікацій, а й виводить на ширші обрії. Сама природа судових документів робить їх незамінними при з'ясуванні уявлень та ідей, вкорінених у тому чи іншому суспільстві. Пласт інформації судових документів набагато точніше віддзеркалює реальні, а не причесані під певний ідеологічний гребінець стереотипи мислення, настанови, поведінкові стратегії різних суспільних прошарків. Показовим у цьому сенсі є інформаційний потенціал уповноважень адвоката Гетьманщини. Ця документація, крім усього, містить важливі свідчення про сприйняття в українському суспільстві імперського центру.

Призначення адвоката клієнтом та визнання цього правочину судом лежить в основі адвокатських практик. У матеріальному праві Гетьманщині ключову роль у врегулюванні обох питань відігравав Третій Литовський Статут, у якому найповніше порівняно з іншими чинними джерелами права були прописані відповідні норми. Важливе доповнення до нього становило «Саксонське зеркало» П. Щербича, створюючи додаткові можливості як для клієнта, так і для адвоката. Суттєвий вплив мали й процедурні новели, прописані в розпорядженнях Генерального військового суду, та царському указі від 5 листопада 1723 р. «Про форму суду».

Згадані правові кодекси уможливлювали призначення клієнтом адвоката трьома способами: особиста поява клієнта в суді із засвідченням в усній формі факту призначення адвоката; аналогічна процедура в будь-якій судово-адміністративній канцелярії із записом у книгах свого рішення та отриманням про це спеціального «випису врядуового»; через «відкритий» лист, засвідчений особистим підписом і печаткою клієнта та підтверджений ще однією особою (шляхтичем, як записано в Статуті).

Без уповноваження у визначений правом спосіб приступити до виконання обов'язків адвоката було в Гетьманщині неможливо, навіть для представників верхівки. Про це свідчить, наприклад, колізія, яка сталася в 1752 р. у Генеральній військовій канцелярії з військовим канцеляристом Іваном Грозинським. Його призначила своїм адвокатом Олена Тарновська (уроджена Кочубей), дружина бунчукового товариша Якова Тарновського, майбутнього генерального бунчукового, яка була відповідачем по позову бунчукового товариша Василя Борковського у справі про маєтки свого колишнього чоловіка Івана Турковського. Та вже під час виконання свіжоспеченим адвокатом першої ж функції – відвезення до Генеральної військової канцелярії донесення від клієнтки – стався збій. О. Тарновська не надала адвокату необхідного письмового уповноваження. А відтак канцелярія відмовилася приймати документ. Як зазначалося у резолюції, «в книзі Статуту в розділі 4, артикулі 56-му надрукованому, кожному замість себе в суд повірених представляти з вірчими та урядовими на те виписами. Згаданий Грозинський, як про подання того донесення, так і ходінні по ньому старатися не може, бо зазначеної вірчої від згаданої Олени Кочубеєвої Тарновської немає»¹.

Натомість адвокат, призначений згідно з вимогами чинного законодавства, набував статусу, який прирівнював його під час судового процесу до особи клієнта у межах компетенції, прописаній останнім в уповноважувальному документі. Якщо норма Третього Литовського Статуту проголошує, що тільки «ім'я заступника як ім'я звинуваченого мають розуміти»², ніби виводячи за дужки адвокатів-незаступників, то в судовій практиці Гетьманщини це правило поширювалося на всіх адвокатів без винятку. Прикладом, який добре ілюструє панівні правові уявлення суспільства, є оформлення канцеляристом

допитів у справі Яків Чемкальський проти Іллі та Ірини Милорадовичів від 30 березня 1726 р.

У преамбулі допиту адвоката Сергія Максимова зазначається, що він «по вірчій чолобитній від грунського наказного сотника Михайла Милорадовича за брата його грунського сотника Іллю Милорадовича та за дружину його Ірину проти даного реверсу і по даній йому, Михайлу Милорадовичу, чолобитній тієї ж сотні писаря Якова Чемкальського допитаний, як належить»³. Проте допит Якова Чемкальського (той не брав собі адвоката) оформлений так, ніби в дебатах брали особисту участь Ілля Милорадович та його дружина: «Позивач Чемкальський, вислухавши його, відповідача Іллі Милорадовича та відповідачки дружини його Ірини пунктів-відповідей, в уліку сказав, а саме відповідачу...»⁴.

Повертаючись до проблеми уповноваження адвокатів клієнтами, варто насамперед зазначити, що назагал, у судовій практиці Гетьманщини використовувалися всі три можливі варіанти уповноважень, однак, з різною інтенсивністю в хронологічному розрізі. Мінливе життя час від часу вносило корективи, перетворюючи одні норми, скажімо Статуту, на мертві та модифікуючи використання інших. Так, відійшли у небуття «заступники» з особливостями їхнього призначення. А в «Правах, за якими судиться малоросійський народ» уже відсутня норма про уповноваження адвоката через особисту появу клієнта в суді для вписування факту призначення до судових книг. Пропонувалося уніфікувати призначення адвоката, залишивши лише уповноваження через вірчий лист⁵. Проте невдовзі після появи цього кодексу, уже на початку 1750-х рр. усталюється зовсім інший варіант – реєстрація адвоката в сотенних та полкових канцеляріях з поданням до судів різних рівнів, або Генеральної військової канцелярії лише відповідним чином оформленого випису.

Іноді клієнти, окрім процедури уповноваження, практикували надсилання особам, задіяним у судовому процесі (як правило слідчим), листів-повідомлень про призначення адвоката. Прилуцький полковник Гнат Галаган зробив це з метою пришвидшити слідчі дії у справі проти козаків містечка Вереміївка та с. Липове Лубенського полку. Короткий лист від 28 листопада 1748 р. був адресований лукомському сотнику Федору Хильчевському⁶.

* * *

Властиво українська традиція уповноваження адвоката та формуляр уповноважувального документа опинилися під потужним пресом уніфікаційних заходів Петербурга. Царський указ від 5 листопада 1723 р. вимагав від клієнтів призначати адвоката через «вірчий лист» з формуляром московської чолобитної. Це провокувало появу нової традиції в уповноважувальній документації, адже Третій Литовський Статут уповноважувальним документом визначав «відкритий лист». З одного боку, наявність у назві поняття «лист» поєднувала

новелу з давньою українською традицією, з іншого – вводилося нове поняття «вірчий (в оригіналі – «верующий»), яке було одним з елементів нав'язування московських ділових норм. А формуляр «вірчого листа» не тільки накладав суто московський стиль, а й навіював уявлення про вмонтованість українсько-го світу в московський та про нібито безальтернативність цього.

Прирівнявши «вірчий лист» до чолобитної, указ поширив на нього особливості останньої. Формуляр передбачав, що всі без винятку чолобитні складаються на ім'я царя, чого, звісно, й близько не було у відкритих листах. Царську ж особу скаржник мав у диспозиції після викладу суті справи формально просити змилюватися і задовольнити клопотання: «прошу вашої величності по цій моїй чолобитній учинити рішення»⁷. Текст чолобитної мав бути розбитий на пронумеровані пункти за смисловою ознакою. Зрештою, указ містив однозначний запис: «Всі суди і слідства мають здійснюватися за цією формою, не тлумачачи, що ця форма суду до того служить, а до того не служить»⁸.

Звісно, на практиці документ не йшов далі суду чи канцелярії, куди призначався. Там таки ухвалювалося й рішення. А отже, у вимоги апеляції до царської особи вкладалося суто ідеологічне значення. У такий спосіб у самосвідомість суб'єктів судового процесу вкидалася ідея вічного підданства цареві як нібито своєму монархові. Що гірше, такий намір був запакований у привабливу обгортку справді логічної й потрібної процесуальної вимоги включати до вірчої чолобитної зобов'язання клієнта визнати будь-яке судові рішення по справі, на ведення якої він уповноважив свого адвоката.

Але як виконувався цей наказ на практиці? На перший погляд українське судочинство сприйняло нав'язану Петербургом новелу. З'явилися «вірчі листи» та «вірчі чолобитні». Під час кодифікації українського права комісія відмовилася від прописаного в Третьому Литовському статуту «відкритого листа» і внесла до «Прав, за якими судиться малоросійський народ», «вірчу чолобитну» як єдиний уповноважувальний документ⁹. Але ближче знайомство з практикою судочинства Гетьманщини змушує зробити серйозні корективи у висновки.

Дивляючись в уповноважувальні документи адвокатів, не можна не помітити очевидного різноголосся, до всього, толерованого судами різного рівня. Царський указ не запрацював автоматично. Його вимоги було адаптовано до українського судового процесу. Суди приймали документи, як оформлені в рамках попередньої традиції, так і виконані згідно з указом, що віддзеркалює загальну тенденцію до амортизації в Гетьманщині розпоряджень Петербурга як у правовій, так і в інших сферах. Більше того, реакція клієнтів, а головне судів, на так би мовити, адвокатському фронті нерідко демонструє прагнення опосередковано підкреслити окремішність українського судочинства, для якого спущені з Петербурга новели не мають імперативного значення. Беручи

ширше, це було наслідком уявлень еліти Гетьманщини про самодостатність останньої.

Попри суворі вимоги указу в судовій практиці ходили наступні різновиди уповноважувальних документів: «лист», «відкритий лист», «вірчий лист», «вірчий відкритий лист», «вірче донесення», «всепокірнійше донесення» («всепокорнейшее доношение»), «вірча чолобитна», «чолобитна», «уступка», «доручення». Таке розмаїття однозначно свідчить про прохолодне ставлення клієнтів, а отже й козаків, міщан та духівництва загалом, до офіційних вимог Петербурга. Суди різного рівня приймали всі щойно зазначені документи до розгляду по суті. Ні клієнти, ні їхні адвокати не мали жодних проблем у судах та канцеляріях Гетьманщини із уповноваженнями, оформленими з відхиленнями від прописаних в царському указі норм.

Ще ясніше про ціннісні пріоритети українського населення та його реакцію на заходи Петербурга промовляє формуляр уповноважувальних документів. Структурно не всі з них відповідали указу. І то навіть в частині, де викладалася суть справи і де без жодних збитків для своїх переконань можна було дотриматися вимоги щодо структуризації прохання в пронумеровані пункти. Хоча більшість виявлених вірчих листів таки оформлені згідно з приписами указу, а проте частина клієнтів воліла не поступитися їм тут.

Наразі відомо 12 уповноважувальних документів, укладачі яких відступили від структуризації свого клопотання по пунктах. Вісім документів вийшли з-під пера світських осіб, 4 – духовних. Приміром, не подумали дотримуватися нав'язуваних Петербургом норм бунчукові товариші Андрій Полетика (1754) та Семен Пустота¹⁰. Так само вчинили прилуцький полковник Григорій Галаган (1765), уповноважуючи свого сина Івана¹¹, красноколядинський сотник Іван Миницький (1767), призначаючи адвокатом козака яготинської сотні Микиту Кулінського¹², а також бунчуковий товариш Василь Дмитрашко-Райча (1735)¹³, вдова Дмитра Володковського Олена (1735)¹⁴, двічі гадяцький полковник Антон Крижановський (1767, 1768)¹⁵, стільки ж вереміївський отаман Олексій Терлецький (1761, 1762)¹⁶.

Враховуючи той факт, що серед світських ігнорантів переважали представники Значного військового товариства, просто неможливо списати все на банальну необізнаність таких клієнтів з нормами, нав'язуваними Петербургом. До того ж як тоді пояснити позицію судів та канцелярій, де ці документи не відкидали, як годилося б, натомість беззастережно приймали до розгляду й починали судовий процес.

Як-то кажуть, через раз виконувалися й вимоги щодо адресування останніх на ім'я царської особи, а також стосовно включення до документа обов'язкового запису про прохання до неї ж вирішити справу. Одні клієнти дотримувалися цієї ключової, як на московські інтереси, вимоги, інші – знову ж таки ні. Але статистика, яку можна було б тут навести, нічого не покаже,

бо втрати судової документації позбавили можливості оперувати більш-менш повним комплектом уповноважувальних документів. Тому важливі самі факти свідомої відмови частини клієнтів від такої складової вірчого листа.

Цікаво, що зробили це всі особи, які проігнорували оформлення його по пунктах¹⁷. І навпаки ті, хто написали уповноважувальний документ відповідно до царського указу, помістили в нього й згадки про царську особу. В останньому випадку, для прикладу, можна навести вірчі чолобитні лютенського сотника Лук'яна Засядька (1745), сотенного отамана Власа Чуба (1748), колишнього зінківського сотника К. Бантиша (1747), бунчукових товаришів Андрія Борковського (1729), Івана Яновського (1745), Федора Міхна (1749), адвоката Петра Скоробогатого (1745), козаків та посполитих із села Андрійковичі Стародубського полку (1748), або ж кількох вдів, а саме: генерального судді Івана Чарниша Євдокії (1729), гадяцького полковника Михайла Милорадовича Уляни (1729), значкового товариша Стефана Ситенського Анастасії (1745), дружин бунчукового товариша Трофима Кальницького Олени (1750) та козака Корнія Микитова Параскеви (1745)¹⁸.

Цілком зрозуміло, чому дотримувалися царського указу московити, які призначали адвокатів у судах Гетьманщини різного рівня. Усі виявлені вірчі чолобитні містили відповідні структурні одиниці тексту, а саме у випадках з призначенням адвокатів Василем Арсенєвим (1725), Ганною Арсенєвою (1750), Тихоном Коп'яковим (1750), Павлом Потаповим (1739), Федором Ротмановим (1732)¹⁹.

У двох випадках маємо справу зі своєрідними гібридами. Вдова старшого військового канцеляриста Дмитра Володковського Олена проігнорувала вимогу щодо написання вірчого листа згідно з нормами царського указу (по пунктах), проте адресувала на царське ім'я, тоді як гадяцький полковий осавул Олексій Богаєвський вчинив якраз навпаки²⁰.

Інший ігнорант царського указу Василь Дмитрашко Райча адресував від себе уповноважувальний документ на ім'я князя Олексія Шаховського керівника «Правління гетьманського уряду», яке з'явилося в Гетьманщині після смерті гетьмана Данила Апостола (1734): «Найсвітлішому князю високовеличнійшому і високошановному господіну, господіну генералу лейтенанту її імператорської величості, генералу ад'ютанту кінної гвардії підполковнику, сенатору і кавалеру його висококняжій світлості Олексію Івановичу»²¹. Та ще й названо документ було не «вірчою чолобитною», а «всепокірнійшим донесенням».

Подібно до В. Дмитрашки Райчі, ухилився від оформлення саме вірчого листа й інший нехтувач московських вимог до уповноважувальних документів, бунчуковий товариш Андрій Полетика. У своїй судовій справі з бунчуковими товаришами Петром і Павлом Ласкевичами щодо села Коровинці він 8 березня 1754 р. уповноважив бути адвокатом свого сина перекладача Синоду Григорія через оформлення «уступки». Документ було внесено до актової кни-

ги Хмельовської сотні Лубенського полку без жодних проблем²². Своєю чергою, Григорій Полетика, майбутній лідер українського шляхетства, передав свої права рідному брату смілянському сотникові Стефану Полетиці, підписавши з ним спеціальний контракт, за яким Стефан зобов'язувався «у всякий суд і по всякому праву ходити по справах між батьком нашим і бунчуковими товаришами Петром і Павлом Ласкевичами по його претензії, поданій для повернення села Коровинці»²³. Поява контракту означає, що Григорій Полетика в проміжок між 8 та 14 березня вже встиг зареєструватися в суді Лубенського полку як адвокат, а отже подання туди уступки, а не вірчої чолобитної не викликало жодних заперечень.

Не оминула тенденція відступати від вимог царського указу і середовище духівництва. У багатьох виявлених вірчих чолобитних, виданих монастирями чи білим духівництвом (священики, протопопи), відсутня згадка про царську особу. Документи пишуться безпосередньо кінцевому адресату. Ігнорували вимоги царського указу, наприклад, протопіп новгородської соборної церкви Яків Левков, уповноважуючи свого рідного брата канцеляриста чернігівської консисторії Олексія Левкова²⁴. Настоятель лубенського Пустинно-Харлампієвського монастиря також не вважав за потрібне згадувати про царську особу, коли уповноважував монаха Сильвестра Петрова представляти інтереси монастиря «по всіляких позовах, що стосуються монастиря»²⁵. Оскільки подібні випадки були притаманні документам, які походили з різних монастирів – київських, чернігівських, лубенських тощо – та від церковнослужителів з різних полків Гетьманщини, можна говорити про стійку практику.

Утім, як і у випадку зі світськими клієнтами, поруч маємо й вірчі чолобитні виконані відповідно до вимог, спущених з Петербургу. Особливо відзначилася цим Києво-Печерська Лавра, яка у XVIII ст. дуже агресивно прагнула заокруглити свої володіння, а відтак судилася на всі боки: з іншими монастирями, рядовими козаками, старшиною (аж до Генеральної) тощо²⁶. Усі відомі на сьогодні уповноважувальні документи, видані Лаврою, були оформлені по пунктах й адресовані на царське ім'я. До того ж, Лавра намагалася гнути свою лінію у справі підсудності її справ, демонструючи несприйняття усталеної ієрархії українських судів та порядку проходження справи від першої інстанції до апеляційної. Зокрема, у справах, порушених проти неї за позовом бунчукового товариша Семена Пустоти щодо неправомірного захоплення його угідь та завдання натуральних збитків, Лавра, маніпулятивно оперуючи правовими аргументами, не бажала судитися в Переяславському полковому суді, а потім у Переяславській полковій канцелярії, навідріз відмовляючись направляти туди своїх адвокатів²⁷.

Крім того, звертає на себе увагу той факт, що судячись у Стародубській полковій канцелярії з бунчуковим товаришем Федором Шираєм, а потім і його спадкоємцями за с. Забір'я, свого часу куплене ним, Лавра у показовий спосіб

порушує усталений на той час порядок реєстрації адвоката Михайла Ядрила. Звертається вона з вірчою чолобитною 30 квітня 1753 р. не до Київської полкової чи сотенної канцелярії або Київського магістрату, як годилося б, а до Київської губернської канцелярії²⁸. Аналогічний адресат вказано й у вірчій чолобитній адвокату, який вів справу за позовом двох курінних отаманів з Новомиської Стародубської сотні Стародубського полку Якіма Іванченка та Захара Шпигаря²⁹. Як суто московська установа Київська губернська канцелярія не мала жодного стосунку до правової системи Гетьманщини. Більше того, її чиновники взагалі не були в курсі процесуальних норм, які на них накладало звернення Лаври, через що та при вірчих чолобитних мусила надіслати їм для орієнтування копію Статті 56 Розділу 4 Третього Литовського Статуту³⁰. І канцелярія таки дала потрібні Лаврі виписи³¹. З огляду на все це позиція Києво-Печерської Лаври виглядає дуже принциповою, добре віддзеркалюючи промосковські ціннісні орієнтації її верхівки.

Повертаючись, однак, до проблеми ігнорування в Гетьманщині норм царського указу про формуляр уповноважувального документа, варто зазначити, що найпоказовішим випадком цілковитого нехтування є, очевидно, вірча чолобитна вдови майора глухівського гарнізону Якова Лебедева Олени. Українка з походження Олена була другою дружиною майора після московитки Оладьїної. У 1747 р., призначаючи адвоката, яким став писар глухівської ратуші (він же колишній писар почепської ратуші) Хома Михайлов, удова спершу адресує вірчу чолобитну до Генерального військового суду, де уповноважує того на дві справи – проти Уляни Вилчички та Леонтія Шликевича («по тих двох справах і вірчу чолобитну я на ваше ім'я в суд військової Генеральної подала»³²). Невдовзі ж О. Лебедева розширила компетенцію адвоката на решту своїх поточних справ, а також на ті, які можуть з'явитися упродовж календарного року. Але цього разу всупереч діловодним практикам видає вірчий лист на ім'я Хоми Михайлова (!), до всього, взагалі оформляючи документ як приватний лист. Початковий протокол тепер звучить так: «Мій зичливий благодійник Фома Михайлович»³³. В аналогічному епістолярному стилі оформлено й кінцевий протокол документа: «Вам доброзичлива приятелька Олена Іванівна Лебедева»³⁴.

Хоча з погляду норм царського указу цей другий вірчий лист О. Лебедевої взагалі не вписувався в жодні рамки, Х. Михайлов упродовж трьох років виконував функції адвоката О. Лебедевої в обсязі, передбаченому саме вірчим листом, а не вірчою чолобитною, раніше адресованою клієнткою до Генерального військового суду. Не виникло проблем з листом і тоді, коли між адвокатом і клієнткою виникла суперечка з приводу невиконання взаємних зобов'язань. Маючи судовий спір зі своєю клієнткою, адвокат не відчував жодних правових застережень, щоб з власної ініціативи надати в розпорядження Генеральної військової канцелярії оригінал цього листа. І та ні словом не проходила

про невластивість формуляру документа, беззастережно прийнявши лист до розгляду по суті³⁵.

Випадок з уповноваженням Х. Михайлова підсумовує перелік доказів стосовно того, що вільне поводження клієнтами та адвокатами з петербурзькими приписами не мало жодного впливу на справу визнання судами правочину уповноваження адвоката клієнтом. І це при тому, що царський указ, регламентуючи судовий процес, передбачав дуже суворі санкції за будь-який відступ від прописаних норм, зокрема і щодо уповноважувальних документів адвокатів: «А якщо хто буде іншим чином судити та вести слідство, або чолобитні приймати, той як порушник державних прав буде покараний. А якщо чим у ній буде нехтувати, то за першим разом 500 рублів, за другим разом 1000, за третім буде позбавлений половини рухомого та нерухомого та чину»³⁶. Але навіть таке суворість не справила ніякого враження ані на українські суди, ані на українське населення загалом. Більше того, не відомо жодного випадку, коли б хто-небудь був хоча б якимось покараний за ігнорування норм царського указу щодо формуляру вірчої чолобитної.

Зрештою, мабуть найпоказовішим є той факт, що відхід від спущених з Петербурга вимог до оформлення уповноважувальних документів не використовувався протилежною стороною під час судового процесу як правовий аргумент. І це при тому, що загальною практикою в судочинстві Гетьманщини були прагнення сторін та їхніх адвокатів віднайти у правовій позиції опонента бодай якусь зачіпку.

Усе це напрочуд промовисто свідчить про загальний високий ступінь опірності українського суспільства московському інтеграційному котку на рівні щоденних практик. Це суттєво знижувало можливості Петербурга вплинути на реалізацію своїх розпоряджень у судовій сфері Гетьманщини. Одна справа, коли йшлося про тиск на вищі органи влади, тут українська еліта, хоча й пручалася, але не проявляла залізної хватки. Інша річ, коли Московія намагалася влізти в базові принципи організації суспільства і влади, які регулювали різні сторони реального життя Гетьманщини. У цьому випадку все спускалося на гальмах, так що навіть москвити, яких доля закидала в Україну, змушені були пристосовуватися під домінанту тут ідею якомога послідовніше ігнорувати шкідливі розпорядження Петербурга. При цьому на позір могли братися до уваги вимоги, впровадження яких мало мінімальний вплив на реальні практики. Згода на використання поняття «вірча чолобитна», яка нічого не змінювала в судовому процесі по суті, в цілому якраз і належала до такого типу реакції.

Дуже показовим є початок повернення до обігу «відкритих листів» під шумок судової реформи 1760-х рр. Тоді ж з'явилася й проміжна форма – «вірчий відкритий лист». Характерно, що поновлена форма швидко почала використовуватися, насамперед, представниками верхівки Гетьманщини.

Маємо «відкриті листи» гадацького полковника Антона Крижанівського (1767 р., жовтня 15, 1768 р., лютого 14)³⁷, прилуцького полковника Григорія Галагана (1765. жовтня)³⁸, «Відкритим вірчим листом» уповноважив свого адвоката красноколядинський сотник Іван Минацький (1767 р., жовтня 14). Варто нагадати, що у таких документах відсутні звернення до царської особи.

Поява «відкритих листів» однозначно нав'язувала до Третього Литовського Статуту. Логічно доповнюючи процес відновлення давньої традиції українського судочинства через земські, гродські та підкоморські суди, вона додатково увиразнювала, звідки пішло судочинство Гетьманщини та підкреслювала прямий зв'язок з попереднім періодом української історії. Збереження ж практики після ліквідації Гетьманщини наочно демонструвало спадкоємність традиції, яку можна було викоринити лише зруйнувавши українську судову систему як таку, що й відбулося у 1780-ті рр.

Примітки:

¹ Центральний державний історичний архів України (далі – ЦДІАК України), ф. 51, оп. 3, спр. 11565, арк. 5–5 зв.

² Статути Великого князівства Литовського у 3 томах. Т. 3. Статут Великого князівства Литовського 1588 року. У 2 книгах. Одеса, 2004. Кн. 2. С. 163.

³ ЦДІАК України, ф. 53, оп. 2, спр. 168, арк. 109.

⁴ Там само, арк. 16.

⁵ Права, за якими судиться малоросійський народ / упор. К. А. Вислобоков. Київ, 1997. С. 120–121.

⁶ Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. Інститут рукопису (далі – НБУ ІР), ф. І, спр. 50974–51190, арк. 407–407 зв.

⁷ Полное собрание законов Российской империи (далі – ПСЗ). Санкт-Петербург, 1830. Т. 7 (1723–1727). С. 150.

⁸ Там само. С. 150.

⁹ Права, за якими судиться малоросійський народ. С. 121.

¹⁰ НБУ ІР, ф. І, спр. 51191–51422, арк. 545.

¹¹ Там само, спр. 53012–53121, арк. 11.

¹² Там само, спр. 52884–53011, арк. 126–126 зв.; ф. 160, спр. 580, арк. 24.

¹³ Там само, ф. ІІ, спр. 25501, арк. 1.

¹⁴ Там само. Арк. 7.

¹⁵ Ділова документація Гетьманщини XVIII ст. / упор. В. Й. Горобець. Київ, 1993. С. 194–196.

¹⁶ НБУ ІР, ф. 160, спр. 580, арк. 54, 285.

¹⁷ Там само, ф. І, спр. 51191–51422, арк. 511, 513, 545; спр. 52884–53011, арк. 126–126 зв.; спр. 53012–53121, арк. 11; ф. ІІ, спр. 25501, арк. 1; ф. 160, спр. 580, арк. 54, 285.

¹⁸ Там само, ф. І, спр. 53012–53121, арк. 13; ЦДІАК України, ф. 56, оп. 3, спр. 86, арк. 11; спр. 10272, арк. 2, 4; спр. 9847, арк. 3; спр. 9309, арк. 2, 4; ф. 56, оп. 3, спр. 96, арк. 8; спр. 113, арк. 6; спр. 606, арк. 2; спр. 608, арк. 2; ф. 74, оп. 2, спр. 8, арк. 10; спр. 11, арк. 4; спр. 13, арк. 15–16; спр. 18, арк. 24; спр. 22, арк. 17.

¹⁹ ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 1616, арк. 2; спр. 7585, арк. 3; ф. 56, оп. 3, спр. 155, арк. 24; ф. 74, оп. 2, спр. 46, арк. 2; спр. 55, арк. 4.

²⁰ НБУ ІР, ф. І, спр. 53012–53121, арк. 7; ЦДІАК України, ф. 74, оп. 2, спр. 5, арк. 5.

²¹ НБУ ІР, ф. І, спр. 53012–53121, арк. 11.

²² Там само, спр. 52884–53011, арк. 126–126 зв.

²³ Там само. С. 127–127 зв.

²⁴ ЦДІАК України, ф. 56, оп. 3, спр. 2127, арк. 3.

²⁵ НБУ ІР, ф. І, спр. 54346–54474, арк. 1.

²⁶ Омельчук В. Києво-Печерська лавра в політико-правовій моделі Гетьманату за правління Кирила Розумовського. Київ, 2016. С. 262–335.

²⁷ Там само. С. 298–299.

²⁸ НБУ ІР, ф. 160, спр. 580, арк. 200 зв.

²⁹ Там само, арк. 195 зв.

³⁰ Там само, арк. 201–201 зв.

³¹ Там само, арк. 206–207.

³² ЦДІАК України, ф. 51, оп. 3, спр. 10350, арк. 7 зв.

³³ Там само, арк. 8–9.

³⁴ Там само, арк. 9.

³⁵ Там само, арк. 15–16.

³⁶ ПСЗ. Т. 7. С. 150.

³⁷ Ділова документація Гетьманщини. С. 194–196.

³⁸ НБУ ІР, ф. ІІ, спр. 25501, арк. 1.

Brechunenko Viktor. Powers of the client's lawyer as a reflection of the attitude of Cossack nobility of the the Hetman state to the imperial center in the XVIIIth century. *The article is based on an analysis of 18th century court documents and examines the attitude of Ukrainian citizens to the Russian imperial center. These issues are considered as examples of the using "credentials" in the Ukrainian jurisprudence of that authorized a lawyer to conduct court cases. The "credentials" form has become an element of the unification policy of St. Petersburg, which formed not only the Moscow style of jurisprudence, but also an idea that the Ukrainian world was included in the Moscow, by demonstrating the absence of alternative options for its development. However, despite the strict requirements of the decree, in the jurisprudence, in addition to "credentials", such varieties of authorization documents were used as "letter", "open letter", "credential open letter", "credential reports", "humility reports", "credential pleas", "pleas", "concession", "assignment". This diversity demonstrates the reluctance attitude of clients (Cossacks, burghers and clergy) to the official requirements of St. Petersburg. The author concludes that these examples demonstrate actual stereotypes of thinking that existed in Ukrainian society regarding the imperial center and its policy. The thesis about the general high degree of Ukrainian society's resistance to Moscow integration policy at the level of daily practices is argued, by using concrete examples from the judicial practice of the Hetman state of that time. That situation represented a significant reduce the ability of St. Petersburg to influence the implementation of its requirements in the judicial field of the Hetman state.*

Keywords: the Hetman state, authorized document, "credential", integration.

Отримано: 17.10.2019